

HET LANDSCHAP BESCHREVEN



Dirkx, J. (2021). Een nieuw bondgenootschap tussen landschap en natuur? In: In: J. E. Abrahamse, H. Baas, S. Barends, D. van Marrewijk, B. de Pater & M. Purmer (red.). *Het landschap beschreven. Historisch-geografische opstellen voor Hans Renes*. Hilversum: 45-50. <https://verloren.nl/het-landschap-beschreven>

EEN NIEUW BONDGENOOTSCHAP TUSSEN LANDSCHAP EN NATUUR?

JOEP DIRKX

Liefhebbers van historische cultuurlandschappen zijn niet onverdeeld enthousiast over hoe het natuurbeleid zich heeft ontwikkeld. De uitvoering van de Ecologische Hoofdstructuur maakte volgens hen van een vroegere bondgenoot een tegenstander. Maar misschien bieden recente discussies over het natuurbeleid kansen voor een hernieuwd bondgenootschap.

De kern van het Nederlandse natuurbeleid is de realisatie van een aaneengesloten netwerk van bestaande en nieuw te ontwikkelen natuurgebieden: de Ecologische Hoofdstructuur (EHS, tegenwoordig Natuurnetwerk Nederland genoemd). Het is een succesvol concept gebleken voor de Nederlandse natuurbescherming (Feddes, 2012). Maar niet iedereen is hier enthousiast over. Zo sprak Hans Renes regelmatig zijn zorg uit over de EHS die volgens hem niet alleen ten koste gaat van de aandacht voor historische cultuurlandschappen maar *zelfs ten koste van die landschappen zelf* (Renes, 2011). Dit terwijl de natuurbescherming van oudsher juist een bondgenoot was.

Renes refereert aan de soms ingrijpende veranderingen die natuurontwikkeling teweegbrengt in historische cultuurlandschappen (Renes, 2006). Veranderingen die overigens ook optreden door de ontwikkelingen in landbouw, verstedelijking en infrastructuur. Het landschapsbeleid dat de rijksoverheid inzette tot ze er in 2012 haar handen van af trok, bleek er onvoldoende tegen opgewassen (o.a. Renes, 1999; Janssen et al., 2007).

Intussen leverde de wetenschappelijke zoektocht naar een respectvolle omgang met historische cultuurlandschappen doordachte concepten op (bijvoorbeeld Janssen et al., 2017). Concepten die, nu er discussies ontstaan over de houdbaarheid van de bestaande praktijk van natuurbescherming, inspiratie kunnen bieden voor het denken over de verdere ontwikkeling van het natuurbeleid. Misschien biedt dat ook kansen voor het door Hans Renes (2013) bepleitte, hernieuwde bondgenootschap tussen landschappers en natuurbeschermers.

BEHOUDEN EN SCHEIDEN

Het natuurbeleid is geworteld in de zorg die in het begin van de twintigste eeuw ontstond over het effect dat landbouw, industrialisatie en verstedelijking hadden op natuur en landschap. Dat betekende niet dat men zich tegen deze bedreigingen ging keren. De natuurbeschermers van het eerste uur accepteerden volmondig dat de wereld veranderde, zo lang

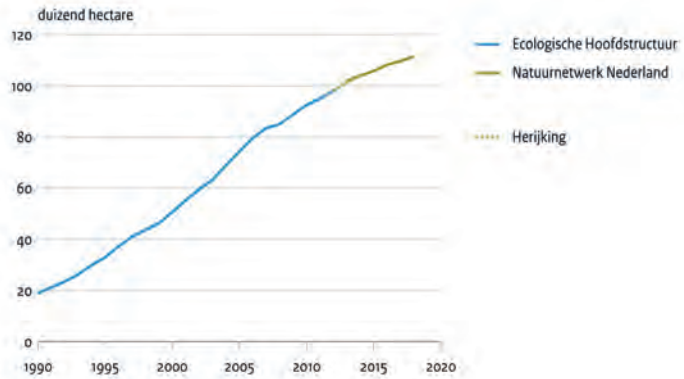


Hotel New York, het vroegere hoofdkantoor van de Holland-Amerika lijn uit 1917, te midden van de hypermoderne hoogbouw op de Kop van Zuid in Rotterdam. Net als dit Rijksmonument bleven ook natuurgebieden geïsoleerd achter in een sterk veranderende wereld (foto: auteur).

er ook maar waardevolle natuurgebieden gespaard zouden blijven (Van der Windt, 1995). Gebieden met hoge natuurwaarden werden aangekocht en zo gevrijwaard van bedreigende ontwikkelingen. Ze bleven als geïsoleerde eilandjes achter in een snel veranderende omgeving. Net als de historische monumenten waar de benaming van de kersverse natuurgebieden aan refereerde: *Natuurmonumenten*.

De hiermee ingezette scheiding tussen natuur en de wereld daarbuiten groeide in de loop van de jaren uit tot een weloverwogen voorkeursstrategie. Deze kreeg met het Natuurbeleidsplan uit 1990 een stevige verankering in het natuurbeleid. In dit beleidsplan werd de EHS geïntroduceerd. De op behoud gerichte aanpak maakte plaats voor een offensief beleid. Offensief omdat het erop was gericht nieuwe natuurgebieden te ontwikkelen. Deze zouden samen met bestaande natuurgebieden de EHS gaan vormen. Het plan bleek een succes, ook omdat het de landbouw alle ruimte gaf in het 'witte gebied' buiten de EHS (Feddes, 2012). Er is sinds 1990 ruim 90.000 hectare nieuwe natuur gerealiseerd.

Realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur, tegenwoordig Natuurnetwerk Nederland genoemd (Compendium voor de Leefomgeving, indicator 1307; www.clo.nl).



LANDSCHAP IS EEN ANDER VERHAAL

Al snel nadat in het begin van de twintigste eeuw de eerste natuurgebieden waren veiliggesteld, verbreedde de aandacht zich naar het landschap. Maar dat bleek een ander verhaal (Van der Windt, 1995; Dekker, 2002). Men liep aan tegen wat Klijn en Veeneklaas (2007) hét probleem van landschap noemen: het is overal. Bij natuurbescherming kon men zich richten op afgebakende gebieden met een overzichtelijke omvang. Maar bij cultuurlandschappen ging het, ook na selectie van de meest beschermingswaardige gebieden, om enorme arealen. Aankopen, zoals bij natuurgebieden, was dan ook geen reële optie (Gorter, 1986). Bovendien realiseerde men zich dat het conserveren van landschappen zou botsten met de dynamiek die landschappen nu eenmaal eigen is (Dekker, 2002). In plaats van behoud moest het gaan om het begeleiden en sturen van ontwikkelingen (Braaksma et al., 2010).

In natuurgebieden is er meestal één beheerder die behoud van natuur als hoofddoel heeft, al dan niet door deze te ontwikkelen. Hij kan andere functies van het gebied, zoals recreatie, daaraan ondergeschikt maken. En hoewel behoud van natuur geen sinecure is, is het wel een meer rechttoe-rechtaan doel dan het doel waardevolle kenmerken van het landschap te behouden en tegelijkertijd ruimte te blijven geven aan de dynamiek die bij multifunctionele, veelal agrarische, cultuurlandschappen hoort. In deze cultuurlandschappen hebben immers vele eigenaren en gebruikers zeggenschap over beheer en gebruik en concurreren de doelen voor het behoud van landschapskwaliteit met de eveneens vaak beoogde levensvatbare, lees op de wereldmarkt concurrerende, landbouw (Dirkx, 2007). Er zijn, ook buiten Nederland, weinig voorbeelden van gebieden waar het lukte zulke inherent strijdige ambities te verenigen (Van der Sluijs, 2017).

BARSTJES IN HET SCHEIDINGSCONCEPT

Hoewel de successen van de aanpak van de natuurbescherming evident zijn, zijn er ook tekortkomingen te melden. Zo is in de natuurgebieden de achteruitgang van natuur gemid-



Natura 2000-gebied Friese IJsselmeerkust. In natuurgebieden is alles gericht op natuurbehoud. Andere functies zijn daaraan ondergeschikt (foto: auteur).

deld genomen wel gestopt, maar gaat deze daarbuiten onverminderd door. Bovendien stabiliseert de trend in de natuurgebieden zich wel, maar op een zo laag niveau dat de doelen nog ver buiten bereik blijven (PBL, 2018).

Dat komt onder andere omdat de milieucondities in de natuurgebieden ontoereikend zijn voor de beoogde natuurkwaliteit. Want de natuurbeschermers kunnen wel hun invloed laten gelden op wat gebeurt in hun natuurgebieden, maar niet op wat daarbuiten gebeurt (Palomo et al., 2014). Denk bijvoorbeeld aan stikstofdepositie of verdroging die beiden hun oorzaak hebben buiten de natuurgebieden. Natuurbeheer is vaak een kwestie van dweilen met de kraan open.

Ook op klimaatverandering hebben natuurbeschermers nauwelijks invloed. Klimaatverandering kan echter de bestaande, statische, op het behoud van specifieke habitattypen en planten- en diersoorten gerichte doelen, op termijn onhoudbaar maken (Van Hinsberg et al., 2020).

Een ander probleem is dat de focus op deze specifieke ecologische doelen een professionalisering van de natuurbescherming met zich mee heeft gebracht waardoor natuurbescherming meer en meer een ecologendiscours is geworden. De door ecologen uitgedokterde maatregelen worden echter niet altijd begrepen of geaccepteerd door de samenleving, er

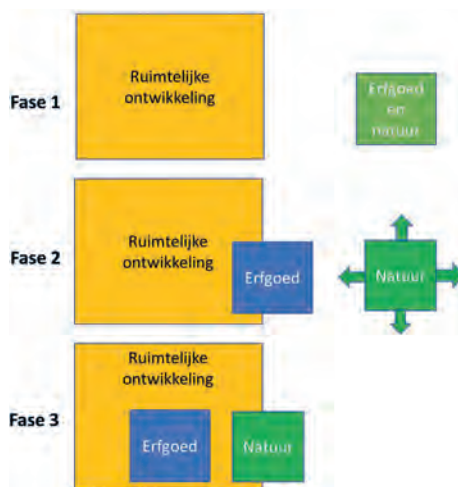
ontstaan dan ook met enige regelmaat discussies over de legitimiteit van het natuurbeleid (Buijs & Boonstra, 2020).

Het roept de vraag op of de huidige aanpak van natuurbescherming nog wel de meest optimale is en of de scheiding die is ontstaan tussen natuur en samenleving wel houdbaar is. Er gaan stemmen op om natuurbescherming meer te verbinden met de samenleving en de economie, te laten aansluiten bij bredere duurzaamheidsdoelen en meer in samenhang op te pakken met andere grote maatschappelijke opgaven, zoals klimaatverandering en een toekomstbestendige voedselproductie (Dirkx et al., 2019).

Deze discussie kan, kort samengevat, worden gezien als een pleidooi voor een meer multifunctionele, want verbonden met andere opgaven, en dynamische, want noodzakelijkerwijs niet meer primair gericht op behoud van specifieke natuurdoelen, aanpak van natuurbescherming. Een natuurbescherming die zich, in de woorden van Hans Renes (2013), niet terugtrekt in haar achtertuin, de EHS, maar zich meer en meer bemoeit met wat er buiten op straat gebeurt en daarop inspeelt en erop aanhaakt.

Deze beweging vertoont interessante overeenkomsten met de ontwikkeling zoals Janssen et al. (2017) die schetsen van het denken over erfgoed, inclusief historische cultuurlandschappen. Beide waren er immers in eerste instantie op gericht waardevolle objecten of gebieden veilig te stellen voor ruimtelijke ontwikkelingen die er een bedreiging voor vormen. Omdat dat niet het beoogde effect bleek te hebben, veranderden beide hun strategie, maar niet op dezelfde wijze. De erfgoedsector heeft in de loop van de tijd meer en meer de verbinding gezocht met ruimtelijke ontwikkelingen en streeft naar een richtinggevende rol, van sector naar vector noemen Janssen et al. (2017) dat. Min of meer tegelijkertijd ontwikkelde de natuurbescherming zich weliswaar zelf tot een belangrijke ruimtelijke ontwikkeling vanwege de realisatie van de EHS, maar bleef wel een sector in *splendid isolation*.

Natuur zou nu echter, net als voor historische cultuurlandschappen wordt beoogd, meer richtinggevend moeten worden voor nieuwe ontwikkelingen. En net als bij historische cultuurlandschappen zijn er voorbeelden van hoe dat kan. Zoals in het waterbeheer waar zowel de historische ontwikkeling van landschappen, als de werking van natuurlijke processen inspiratie bieden voor oplossingen voor de effecten van klimaatverandering. Bei-



De ontwikkeling van de relatie tussen enerzijds ruimtelijke ontwikkeling en anderzijds de erfgoedsector, inclusief historische cultuurlandschappen, en natuur. Aanvankelijk (fase 1) zetten erfgoed en natuur beiden in op bescherming door isolatie. Gaandeweg (fase 2) zoekt erfgoed verbinding met ruimtelijke ontwikkeling, maar blijft natuur inzetten op isolatie, weliswaar met uitbreiding van areaal. Uiteindelijk (fase 3) lijkt natuur zich echter, net als erfgoed, te gaan bewegen naar een richtinggevende rol in ruimtelijke ontwikkeling (naar: Janssen et al., 2017).

den kunnen elkaar wellicht versterken. Natuur is immers, ondanks de tekortkomingen, nog altijd een sterke sector, terwijl het denken over de zorg voor historische cultuurlandschappen een waardevolle conceptuele voorsprong heeft.

LITERATUUR

- Braaksma, P., H. Renes, T. Spek & T. Weijsschedé (2010). 'Het historische cultuurlandschap in Nederland. Stand van zaken in onderzoek, onderwijs en beleid 2010'. *Historisch-geografisch Tijdschrift* 28 (3), pp. 8-28.
- Buijs, A. & F. Boonstra (2020). 'Tot slot: Meervoudige legitimiteit en het belang van een mens-inclusief natuurverhaal'. In: A. Buijs & F. Boonstra (red.). *Natuurbeleid betwist. Visies op legitimiteit en natuurbeleid*. Zeist, pp. 182-197.
- Dekker, J.N.M. (2002). *Dynamiek in de Nederlandse natuurbescherming*. Utrecht.
- Dirkx, J. (2007). 'Landbouw in nationale landschappen: drager van het cultuurlandschap?' *Landschap* 24 (2), pp. 88-98.
- Dirkx, J., B. Breman, P. van Egmond, A. van Hinsberg & R. Pouwels (2019). 'Natuurbescherming in Nederland: tijd voor een nieuwe praktijk?' *Landschap* 36 (3), pp. 167-172.
- Feddes, F. (2012). 'De ecologische hoofdstructuur voorbij'. In: Y. Feddes (red.). *Voorbij de EHS. Koers voor het nieuwe natuurbeleid*. Den Haag, pp. 10-29.
- Gorter, H.P. (1986). *Ruimte voor natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst*. 's-Graveland.
- Janssen, J., E. Luiten, H. Renes & E. Stegmeijer (2017). 'Heritage as sector, factor and vector: conceptualizing the shifting relationship between heritage management and spatial planning'. *European Planning Studies* 25 (9), pp. 1654-1672.
- Janssen, J., N. Pieterse & L. van den Broek (2007). *Nationale Landschappen en beleidsdilemma's in de praktijk*. Rotterdam/Den Haag.
- Klijn, J.A. & F.R. Veeneklaas (2007). *Anticiperend landschapsbeleid. Deel 1. Drijvende krachten*. Wageningen.
- Palomo, I., C. Montes, B. Martín-López, J. González, M. García Llorente & P. Alcorlo & M. García-Mora (2014). 'Incorporating the social-ecological approach in protected areas in the Anthropocene'. *BioScience* 64 (3), pp. 181-191.
- PBL (2018). *Balans van de leefomgeving 2018. Nederland duurzaam vernieuwen*. Den Haag.
- Renes, J. (1999). *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*. Maastricht.
- Renes, J. (2006). 'Landschap in de EHS; EHS in het landschap'. *Landschap* 23 (3), pp. 109-120.
- Renes, J. (2013). *Natuur en landschap op zoek naar een nieuw verbond; voordracht voor de besturen van de 12 Landschappen*. Soestduinen, 12 juni 2013. De Bilt.
- Renes, J. (2011). *Erfgoed in interessante tijden*. Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Erfgoedstudies, in het bijzonder erfgoed van stad en land, vanwege het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap/Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, bij de faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam op 7 juli 2011. Amsterdam.
- Van Hinsberg, A., P. van Egmond, R. Pouwels, J. Dirkx & B. Breman (2020). *Referentiescenario's natuur*. Tussenrapportage Natuurverkenning 2050. Den Haag.
- Van der Sluis, T. (2017). *Europe: the paradox of landscape change. A case-study based contribution to the understanding of landscape transitions*. Wageningen.
- Van der Windt, H.J. (1995). *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*. Amsterdam/Meppel.

Walcheren en de Wadden, buitenplaatsen en schuttershoven, bierbrouwerijen en bruinkoolgroeven: cultuurlandschappen blijven fascineren. In *Het landschap beschreven* geven 32 bijdragen samen een beeld van het brede werkterrein van de historische geografie. De auteurs, zelf historisch-geograaf of onderzoeker uit een aanpalend vakgebied zoals de archeologie en de architectuur- en landschapsgeschiedenis, schreven over de ontwikkeling van dorpen en steden, over historische infrastructuur, over bossen en buitenplaatsen, over het landschap als erfgoed en over de verbeelding van het landschap in de kunst.

Het landschap beschreven is een zeer gevarieerd en rijk geïllustreerd boek voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van het landschap en de historische geografie – van Nederland en daarbuiten. Het boek is aangeboden aan historisch-geograaf Hans Renes bij zijn afscheid als universitair docent aan de Universiteit Utrecht en hoogleraar Erfgoed en Ruimte aan de Vrije Universiteit Amsterdam. De variatie aan onderwerpen in dit boek reflecteert Hans' brede interesse en zijn uitgebreide oeuvre.

